

Africké demokratické experimenty

Michael Bratton, Nicolas van de Walle: *Democratic Experiments in Africa: Regime transition in comparative perspective*. Cambridge University Press, Cambridge 1997, 307 stran, ISBN 0-521-55429-2.

Kniha *Democratic Experiments in Africa: Regime transition in comparative perspective* se zabývá dnes velmi módní tematikou demokracie a demokratickou transformací, a to z perspektiv zemí subsaharské Afriky. Tlak na politickou pluralizaci ve většině částí světa se totiž po skončení studené války stále zesiluje. Z tohoto pohledu autoři knihy píší, že země subsaharské Afriky prožívají „éru“ demokratických změn, avšak zároveň připomínají, že demokracie jako idea a politická realita v Africe je stále vystavena různým specifickým podmínkám. Poskytují v mnoha ohledech systematický popis afrických politických režimů a změn, kterými procházejí v období 1990–1994, a to formou komparativní politické analýzy. Ve své práci uplatňují dosud nedostatečně využitý komparativní přístup ke studiu demokratizace neboli demokratické transformace – empirické, teoretické a metodologické – v africké politice. Současná literatura zabývající se studiem demokratizace se totiž zaměřuje hlavně na Latinskou Ameriku a na jižní Evropu a v poslední době i na postkomunistickou východní Evropu.¹

Recenzovaná kniha sleduje dva cíle:

* zdokumentovat téma dosud chybějící v literatuře, tj. africké úsilí zbavit se nekompetentní diktatury a nahradit ji odpovědnými (*accountable*) formami vlád;

* ověřit, zda je užitečné aplikovat známé teorie o rozpadu autoritářských režimů a o pozadí a perspektivách globální vlny demokratizace při interpretaci nedávných politických událostí v Africe.

Podle Brattona a de Walleho nemohou teorie o demokratické transformaci legálně-byrokratického autoritářství (*legal bureaucratic authoritarianism*) dostatečně vysvětlit demokratickou transformaci režimů vyložené osobního typu, tedy režimů, které ovládá jeden člověk zásluhou vlastní prestiže a moci a kde jsou obyčejní lidé považováni za prodloužení jeho „domácnosti“, nemají jiná práva nebo privilegia než ta, která jim předává jejich vládce.² Podle jejich názoru se v tomto případě nejlépe uplatňuje přístup zkoumající dynamiku a výsledky změn z hlediska charakteristiky a tradice předcházejících režimů, mezi něž patří i „patrimoniální“ a „neopatrimoniální“ politická praxe.³

Afrika je různorodá, můžeme zde objevovat různá politická paradigmatata. Proto kniha využívá této bohatosti k aplikaci komparativní metody, což vzhledem k vlivu antropologie a historie je při obdobných studiích opomíjeno. Výsledkem je kompaktní a systematická teorie, založená na empirických pozorováních, vysvětlující průběhy politických změn napříč celou subsaharskou Afrikou. Kniha pracuje s výsledky z více než čtyřiceti afrických zemí.

Pokud se týká důležité otázky – čím je a jak má vypadat demokratická transformace –, autoři recenzované knihy poukazují na skutečnost, že tyto úvahy vycházejí z diskuze ohledně důležitosti vlivů strukturálních nebo jednotlivých činů či událostí, role národních nebo mezinárodních sil a politických nebo socioekonomických faktorů na politické změny. Po vyčerpávající diskuzi a odkazech na dostupnou literaturu formulují vlastní konstrukci politicko-institucionálního přístupu (*politico-institutional approach*), který klade velký důraz na institucionální charakter předcházejících režimů a na průběh politického chování jednotlivých subjektů v době změn. Interpretují dosavadní politický vývoj v Africe (tj. po roce 1990) jako výsledek záměrného politického činu v kontextu zděděných politických režimů.⁴ Argumentují tím, že v případě těchto změn je nutné klást důraz na domácí politické faktory (formy režimů) a že se musí věnovat velká pozornost strukturálním a podmíněným

aspektům společnosti, v níž probíhá změna. Někteří afričtí analytici jdou v tomto směru ještě dál a tvrdí, že chce-li být demokratická transformace v africkém kontextu úspěšná, musí být radikálně odlišná od liberální demokracie. Musí zmírňovat důraz na často proklamovaná, avšak abstraktní politická práva a zdůrazňovat konkrétní ekonomická práva, protože právě tlak na demokratizaci v Africe čerpá své síly z velké části z nesnesitelných poměrů převládajících v této oblasti.⁵

Je skutečností, že demokracie je kontroverzním konceptem, který se mění v průběhu času a od společnosti ke společnosti, proto se její realizace nemůže obejít bez určité modifikace v kontextu daných skutečností a realit politického režimu i kulturních odlišností. To však neznamená, že je nutné obětovat její základní hodnoty a inherentní principy.

Velmi zajímavá je diskuze o důležitosti vlivů mezinárodních nebo domácích faktorů v kontextu africké demokratické transformace. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že Světová banka kontroluje až 80 % mezinárodní pomoci Africe. Stejně velký je její monopol i nad veškerými ekonomickými a sociálními údaji tohoto světadílu. Kromě toho vliv Mezinárodního měnového fondu překračuje v afrických zemích jeho kapacitu „poskytovatele půjček“ a zdroje „dostupných“ financí, protože Pařížský klub zemí Západu spoléhá na jeho pokyny a konzultace s ním, pokud se týká jeho vztahů s africkými zeměmi. Přitom moc breton-woodských institucí, které začaly své působení v Africe před téměř dvěma desetítkami let poskytováním půjček již zbankrotovaným africkým vládám, nemůže připomínat nic jiného než kolonialismus. Dnes jsou tyto instituce součástí sil „motivujících“ probíhající politické změny a jejich vliv v tomto ohledu nelze podceňovat.⁶ V této části knihy je uvedena vybraná významná literatura zabývající se problémem vnější dominance, jakož to rozhodující silou politického a sociálního rozvoje – teorií závislosti neboli podle africké terminologie neokolonialismem (Kwame Nkrumah). Avšak skutečnost, že se politické změny uskutečňují ve vlnách (Huntington a jeho tři vlny demokratické transformace) nebo jejich „nakažlivost“, potvrzují události v bývalém komunistickém světě, které nepřímo napomohly k rozběhu pluralizace politického života v řadě zemí subsaharské Afriky.

Z hlediska postkoloniálního vývoje je třeba zdůraznit i skutečnost, že afričtí politici „vydělávali“ na svých vnějších kontaktech⁷ díky svému zvláštnímu postavení v mezinárodním systému, který dominoval světové politice po skončení druhé světové války. Je však otázkou, zda v tomto směru Afrika prožívala změny od roku 1994, kdy analytické práce použité v této knize byly dokončeny. Faktem však zůstává, že afričtí politici jsou nakloněni vykonat určitý krok v souladu se zájmy vnější moci pouze tehdy, pokud je takové rozhodnutí v souladu s jejich představami a zájmy.⁸

Autoři končí tuto podkapitolu konstatováním, že mezinárodní faktory – změny v mezinárodní mocenské rovnováze, šíření protestních hnutí, tlak vnějších poskytovatelů různých půjček a ekonomické pomoci – nemohou samy o sobě způsobit změny režimů, nemluvě o zavedení a konsolidaci demokracie. Místo toho je dráha politických změn mnohem příměji ovlivňována domácími faktory, jakými jsou relativní síla a soudržnost vlády a její opozice. Snad není nutné připomínat, že demokratizace potřebuje především „doma“ vypěstované politiky a politické subjekty podporující politickou reformu.

Neméně zajímavé jsou myšlenky rozvíjející politický přístup při vysvětlování změn režimů. Autoři identifikují tři úrovně institucionální analýzy – politické tradice, politické režimy a politické instituce. Přitom politické tradice jsou dlouhodobě se rozvíjejícím kulturním dědictvím, časem se překrývají s politickými institucemi a sociálními postoji, a tak se osamostatňují, aby mohly ovlivňovat výsledky politických aktivit.⁹ Nápadnou absencí úspěšných forem politických změn (tedy včetně demokracie v Africe) přisuzuje většina literatury právě hojnému výskytu archaických tradic – prekoloniálních a koloniálních.¹⁰ Řada zastánců afrického socialismu (Julius Nyerere) odmítajících evropské politické modely se odvolávala na vysokou spoluúčast (*participation*) původních afrických komunit. Přitom počáteční obsese s typologií režimů (teorie modernizace), založenou na povrchní odlišnosti toho, co je správné pro nově vznikající nezávislé země, a na nekritickém přijetí západních

institucionálních konstrukcí, ztratily svou zář ve prospěch sociologicky zaměřených přístupů. Avšak i ty zcela ignorovaly formální (i neformální) struktury autorit, stejně jako marxistické experimenty, které shlukovaly všechny africké státy i s jejich rozmanitostmi do jedné „světové“ kategorie.¹¹

Politické instituce mají značný vliv na politické změny. Toto obecné konstatování je vloženo v další podkapitole knihy. Autoři zde vysvětlují vlastní politicko-institucionální přístup. S jeho pomocí dokazují, že politické perspektivy jakékoli země jsou odvozeny z její vlastní, v zásadě zděděné praxe (institucionální aspekty transformace režimů) a že strukturální precedenty se podílejí na vytváření současných událostí stejně významně, jako konkrétní rozhodnutí mohou změnit i ty nejtvrďší veřejné instituce.¹² Podle jejich názoru mohou lidé vytvářet vlastní dějiny, a to i v těch situacích, v nichž se ocitli nedobrovolně. Ideu o důležitosti struktury ve společnosti z hlediska změny politických režimů ukazuje argument, že kapitalistický rozvoj je spojován s demokracií, protože transformuje třídní struktury ve společnosti, posiluje pracující a střední třídu a oslabuje velké majitele půdy. V tomto případě to není kapitalistický trh ani kapitalisté jako nová dominantní třída, ale spíše rozpory kapitalismu samotného, jež podporují rozvoj demokracie. Dialekticky je tedy konfliktní dráha politických změn velmi nakloněna demokratizaci, která se inherentně projevuje ve formě masových požadavků na politické zastoupení v elitně dominantních režimech. Politika je koneckonců o tom, „kdo co dostane, kdy a jak“.¹³ K politické realitě patří i politické změny. Strategie zaměřené na sebezachování za každou cenu se časem mění v auto-destruktivní proces.

Druhá kapitola recenzované knihy dále rozšiřuje tento teoretický začátek na analýzu podstaty afrických politických institucí, a to jak formálních, tak i neformálních. Africké režimy jsou identifikovány jako neopatrimoniální. Tato vlastnost dává jejich institucionální podstatě odlišnou implikaci z hlediska procesu demokratizace. Autoři argumentují tím, že se podstata politické autority a její „zabudování“ do politických institucí v Africe liší v mnoha významných směrech ve srovnání s jinými zeměmi světa, v nichž v posledních letech došlo k zásadním změnám. Tyto rozdíly mohou ovlivňovat dynamiku a výsledky procesů demokratizace v zemích subsaharské Afriky. Už dnes se projevuje řada náznaků, že se demokratická transformace v Africe odchyluje od cest, jimiž si ubírala většina zbyrokratizovaných společností jinde ve světě, ale liší se i vnitřně mezi jednotlivými africkými státy, a to v závislosti na zděděném institucionálním uspořádání různých typů neopatrimoniálních vlád. Autoři správně argumentují, že trvanlivost a stabilita neopatrimonialismu a jeho politická praxe jsou důkazem toho, že tento fenomén není jen pouhým výrazem silného jedince.

Autoři identifikují tři neformální politické instituce, které byly typicky stabilní, předvídatelné (*predictable*) a významné mezi africkými neopatrimoniálními režimy – prezidentský systém (*presidentialism*), klientelismus, ovládnutí dispozice státních (přírodních) zdrojů. Moc byla po celé Africe personalizována stejně, jako byl politický život strukturován podle určitých pravidel „výměny“ mezi silnými jedinci a jejich asistenty, kteří společně vytvářeli klientelistické pyramidy a frakční struktury.¹⁴ Někteří z těchto vůdců byli předními představiteli antikoloniálního boje (Kamuzu Banda, Felix H. Boigny, Sekou Touré, Kenneth Kaunda), jiní byli důstojníky (Mobutu S. Seko, Gnassingbe Eyadema, Omar Bongo), kteří se dostali k moci po vojenských převratech. Jejich moc byla ve všech případech absolutní, přestože mezi jejich režimy existovaly institucionální rozdíly. A v tom vidím velký přínos této knihy, která odbourává jednostranný pohled na africkou politickou realitu.

Autoři dále vysvětlují, jak tento typ režimu postupně vytvářel specifickou rozkládající se ekonomickou atmosféru nejistoty a rizika, která vypudila investory, nebo je přeorientovala jen na krátkodobé spekulativní aktivity. Kromě toho ukazují, jak chronický nedostatek prostředků ve státní pokladně, kterým trpěly i země s nejlukrativnějšími přírodními zdroji (byvalý Zair, Nigérie, Ghana), spolu s neschopností režimů zasahovat ve prospěch širších spo-

lečenských zájmů vedly k neustálému zvyšování daní u úzkého okruhu ekonomických subjektů, což ve svých důsledcích vedlo nejen ke kolapsu ekonomiky, ale i k rozrůstání neformálního sektoru, ke snižování zemědělské výroby a k proliferaci přeshraničního pašování zboží, a proto též k obrovským únikům financí.¹⁵

Další podkapitola knihy pak představuje institucionální variace afrických režimů na základě klasické metody rozlišování politických režimů, kterou na počátku 70. let používal Robert Dahl – míra politického soupeření (*competition*) a politické participace (*participation*).

Autoři na základě statistických údajů (uvedených v tabulce 1) ukazují, že se africké režimy navzájem lišily v tom, do jaké míry některé subjekty politického systému mohly soupeřit o volební legislativní pozici, stejně jako v míře občanské politické participace. Zjištěné rozdíly vysvětlují především politickou dynamikou dané společnosti v období těsně po získání nezávislosti. Další příčiny se mohou vztahovat k osobě politických vůdců (Léopold S. Senghor) nebo ke stupni sociální diverzifikace jednotlivých zemí (Tanzanie verus Nigérie). Dále je zde uvedeno pět modálních variací afrických politických režimů, které podrobně seznamují s vnitřními mechanismy sféry tzv. vysoké politiky z africké perspektivy. Je to vlastně popis cesty, jak politici (elita) upevňují vlastní pozice v centru moci (stát) a jak získávají podporu svých příznivců a budují vlastní volební základy. Závěrečná část této kapitoly se zabývá důležitou otázkou: Jak ovlivňuje podstata režimů procesy demokratické transformace? Autoři konstatují, že politické změny neopatrimonálních systémů vlády mají specifický charakter, který je může odlišit od podobných transformací jinde ve světě. Výsledky budou v tomto případě záviset na způsobu, jak byla moc používána v předchozím režimu.

Na tuto skutečnost v podstatě navazuje třetí kapitola, kde autoři podrobně popisují africkou demokratizaci v letech 1990–1994 tak, že postupně rozebírají počátky, vnitřní dynamiku a výsledky těchto změn v celé subsaharské Africe. Se složitostí a rozmanitostí těchto procesů seznamují čtenáře pomocí velmi přesvědčivých argumentů získaných ze zkušeností jednotlivých zemí. Za rozhodující přitom považují moment politizace zpočátku živelných sociálních protestů způsobených neúnosnými životními podmínkami, které postupně zasahovaly i střední vrstvu, jež z velké části tvořila oporu režimu. Ukazují na často opomíjenou skutečnost, že protesty nebyly jen záležitostí městské populace, ale v některých případech (Mali, Madagaskar) byla do nich zapojena i velká část venkova. To je pro konečnou analýzu rozhodující, protože Afrika je především rurální a jakékoli změny, které tuto skutečnost opomíjejí, nemohou mít trvalý úspěch. K tomu je třeba dodat, že rozmanitost afrického venkova a zde existující nerovnost ztěžují proces vytváření všepřekrývající kategorie rolnické (*peasant*) vrstvy. To je ovšem problematické pro organizaci a vedení kompaktních politických změn.¹⁶

Na závěr této kapitoly autoři zkoumají rozdílné cesty politických změn, které si jednotlivé africké země zvolily, a uvádějí konečnou bilanci výsledků demokratické transformace. Jejich závěry mohou jen potvrdit složitost a rozmanitost africké politické reality a z ní nutně vyplývajících rozdílných výsledků probíhajících změn. Pozornému čtenáři nemůže uniknout demokratický návrat bývalých „marxistických diktátorů“ Beninu (M. Kérékou) a Madagaskaru (D. Ratsiraka) k moci v březnu 1996, respektive v lednu 1997. A to je další „překvapující“ realita africké politiky.

Poslední tři kapitoly (čtvrtá, pátá a šestá) jsou více věnovány tvůrčím úvahám, v nichž autoři navržený politicko-institucionální přístup vysvětlování procesu politických změn (tedy včetně demokratizace) je vystaven různým zkouškám. Autoři zde rozlišují tři etapy politických změn – politický protest, politickou liberalizaci a demokratizaci. Vznik politických protestů naznačuje vládnoucím kruhům rodící se krizi ve vztahu k legitimitě jejich režimu. Tím, že nespokojenci vyjdou do ulic, demonstrují ztrátu důvěry v existující vládu a její instituce. Tím si vlastně berou zpět svůj souhlas s jejím vedením, a přestože se stát může i nadále jevit jako dominantní síla, postupně se odhaluje skutečnost, že ztrácí svou hegemonii. Pokračování protestů přes represii dokazuje, že se současná vláda brání procesu

rozpadu existujícího režimu. Masové protesty, které mají v Africe dlouhou tradici (prekoloniální i postkoloniální), reflektují potřebu protestujících sociálních i jiných skupin minimalizovat svou zranitelnost vůči oficiálnímu vměšování a zvýšit svou ochranu proti excesům vlád a zneužití moci, a to nezávisle na typu režimů. Byly a jsou to odhodlané projevy bezmocných prosadit vlastní bezpečnost proti nejistotám a ekonomickým nesnázím vybudováním „obránného valu“ izolací odcizeného mocenského centra.

Zajímavé je zjištění, že ekonomické struktury afrických zemí měly minimální vliv na zahájení protestů.¹⁷ Důležitější roli hrál spíše stupeň urbanizace společnosti (JAR, Gabun, Zambie). Stejně však autoři považují roli vnějších vlivů z hlediska vzniku, průběhu a intenzity politických protestů za sekundární a jednoznačně dávají na přední místo vliv politických institucí – institucionální dědictví předcházejících režimů.¹⁸ Autoři odlišují politickou liberalizaci – uvolnění politického režimu a uznání základních občanských práv – od demokratizace – institucionálního zavedení rigorózního a konsolidovaného demokratického režimu. Pomocí složitých statistických výpočtů nejmenších čtverců a regresivních rovnic (*OLS – ordinary least squares*) a na základě systémové analýzy množství informací docházejí k závěru, že domácí institucionální dědictví postkoloniálních afrických režimů bylo rozhodující z hlediska míry politické liberalizace a možnosti budování participačních (*participatory*) a soutěživých (*competitive*) politických institucí. Autorům se v těchto kapitolách podařilo úspěšně spojit své znalosti afrických politických procesů (v případě jednotlivých zemí jejich vnitřní dynamiky) se specifickými matematicko-statistickými modely, které umožňují provést analytickou studii a hodnocení obecných politických jevů ze specifického afrického pohledu. Výsledkem je přínosná práce velkého významu, a to nejen pro studium africké politiky, ale i pro studium komparativní politiky a demokratizace vůbec (viz i sedmá kapitola knihy).

Poslední kapitolu knihy autoři zahajují smutnou událostí, a to zavražděním Melchiora Ndadaye, demokraticky zvoleného prezidenta Burundi, po vojenském převratu, který provedli tutsijští extrémisté v armádě pouhé čtyři měsíce po jeho nástupu do funkce. Tato tragédie, po níž následovala ještě větší katastrofa ve Rwandě, se stala momentem „afrického demokratického hlaholu“, od něhož si všichni slibovali počátek nové éry mj. i pro Afriku. Od roku 1994 se totiž řada demokratických „úspěchů“ postupně rozpadá a topí se v různých formách autoritářství a vlády jedné strany. Téměř polovina z 53 afrických států má stále vládu pod kontrolou armády, nebo bývalých důstojníků (Ghana, Súdán, Benin, Madagaskar). Navíc navzdory očekáváním se stále méně daří demokratickým silám vyhrát volby (Keňa, Gabun, Zambie). Ani režimy tzv. nových reformátorů zdaleka neprojevují velké nadšení pro pluralizaci politického života ve svých zemích (Uganda, Etiopie, Eritrea). Reformní a demokratická opoziční hnutí čelí stejné skupině problémů – slabosti vlastní organizace a nekonzistentní ideologii, klesajícímu zájmu Západu je podpořit, mezinárodně rostoucí ekonomické a politické podpoře, kterou dostávají nedemokratické režimy.

Většina současných diskuzí o Africe znovu kritizuje neúspěchy demokratizace a absenci efektivní vlády. A to navzdory skutečnosti, že Afrika má (také) své „Švýcarsko“ – Botswanu.¹⁹ I když se nám zdá, že africké demokratické hnutí je teprve ve svých počátcích, je nutné si uvědomit, že nástup demokracie jako nejpevnějšího zdroje politické legitimacy na africké politické scéně je velmi starého data. Pro Afriku byl totiž vyvrcholením demokratické revoluce okamžik procitnutí její populace směrem k potřebě bojovat proti všem formám útlaku a podřízenosti, které na ni uvalily cizí síly. Avšak – naneštěstí pro ni – byla tato revoluce krátká a mírná a otřesy, které způsobila, byly „cítit“ pouze na některých úrovních moci. Proto také většina Afričanů stále může vnímat jen minimální, nebo vůbec žádné změny svého života. Konsolidovaná demokracie totiž vyžaduje, aby demokratické instituce nebyly jen postaveny, ale hlavně aby byly opatrovány občany. K tomu samozřejmě nestačí jen vytvořit parlament nebo umožnit svobodné volby jednou za čtyři roky.

Jak ukazuje kniha Brattona a de Walleho, demokracie skutečně může být zavedena bez demokratů. Politici si mohou myslet, že chodit jednou za čas k volebním urnám je nejméně

bolestivá cesta k řešení problémů ve zkosnatělém politickém režimu. Demokracie může dokonce krátkodobě přežít navzdory podobným i dalším tlakům různých sobeckých kalkulací stran a frakcí apod. Avšak pokud je cílem, aby demokracie jako účinná zbraň proti všem formám tyranie, prosperovala, pak je třeba usměrňovat naše úsilí k vytváření politického režimu, jež budou angažováni občany (i spontánně) opatrovat a bránit. A to neplatí pouze pro Afriku.

Kniha *Democratic Experiments in Africa: Regime transitions in comparative perspectives* patří k předním titulům svého druhu. Obsahuje velké množství informací, které analyzuje komparativně místo jejich jinak obvyklého zobecnění. Poukazuje na místa, odkud může podobná studie z afrického pohledu čerpat a čím může obohatit dostupnou literaturu o demokratizaci. Díky své obsažnosti a sofistikaci, ale též díky velmi srozumitelnému jazyku určitě zůstane dlouhou dobu bezkonkurenční prací v tomto oboru zaměřenou na druhý největší světadíl.

Mesfin Gedlu

¹ Viz Malloy, J. M., Seligson, M.: *Authoritarians and Democrats: Regime Transition in Latin America*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, Penn. 1987. Viz též O'Donnell, G., Schmitter, P. C.: *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, London 1993.

² Viz Bratton, M., Walle, N. de: *Democratic Experiments in Africa: Regime transition in comparative perspective*. Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 61.

³ Institucionálním základem postkoloniálních režimů byl neopatrimonialismus. Tento termín je odvozen z konceptu „patrimoniální autorita“, který Max Weber používá k označení principu politických autorit uplatněných v nejmenších a nejtradičnějších společnostech. Viz Weber, M.: *Economy and Society*. Bedminster Press, New York 1968. Viz též Theobald, R.: *Patrimonialism*. *World Politics* 34 (1982), s. 548–559.

⁴ Viz Bratton, M., Walle, N. de: cit. dílo, s. 20 a 41–48.

⁵ Viz Ake, C.: *The Unique Case of African Democracy*. *International Affairs* 69, 2 (1993), s. 239–244.

⁶ Viz World Bank. *Adjustment in Africa: Reforms, results and the road ahead*. Washington DC, 1994. Viz též Lipumba, N.: *Africa Beyond Adjustment*. Policy Essay No. 15, ODC, Washington DC, 1994. Rozsáhlejší a podrobnější studie viz Sandbook, R.: *The Politics of Africa's Economic Recovery*. CUP, Cambridge 1993. Viz též Callaghy, T. M., Ravenhill, J. (eds.): *Hemmed In: Responses to Africa's economic decline*. Columbia University Press, New York 1993.

⁷ Viz Bratton, M., Walle, N. de: cit. dílo, s. 32.

⁸ Nejlepším příkladem skutečnosti je chování Laurenta Kabily, prezidenta Demokratického Konga, a jeho koaliční vlády AFDL. A další mohou brzy následovat – Rwanda verzus OSN, EPRDF a porušení svobody tisku.

⁹ Např. vazba protestantismus – kapitalismus, carismus – komunismus. Zajímavé porovnání politických modelů s tradicemi viz Lane, R.: *The „Politics“ Model: Political Science in Theory and Practice*. M. E. Sahrp, Inc., New York, London 1997, s. 97–102.

¹⁰ Viz Davidson, B.: *The Balck Man's Burdern: Africa and The Curse of The Nation State*. James Currey, London 1992. Viz též Cahazan, N.: *Between Liberalism and Statism: African Political Cultures and Democracy*. In: Diamond, L. (ed.): *Political Cultures and Democracy in Developing Countries*. Lynne Rienner, Boulder, Colorado 1993. Viz rovněž Young, C.: *The African Colonial State in Comparative Perspective*. Yale University Press, New Haven 1994. Viz též Falola, T.: *Africa in Perspective*. Viz rovněž Aron, J.: *The Institutional Foundations of Growth*. In: Ellis, S. (ed.): *Africa Now: peoples, policies, institutions*. James Currey, London 1996.

¹¹ Viz Gedlu, M.: „Chytré rady“ Africe nepomohou. *Respekt*, VIII, 16.–22. 6. 1997.

¹² Viz Bratton, M., Walle, N. de: cit. dílo, s. 41–48.

¹³ Viz Lasswell, H. D.: *Politics: Who Gets What, When, How*. World Publishing Company, Cleveland 1958.

¹⁴ Viz Bratton, M., Walle, N. de: cit. dílo, s. 64–65.

¹⁵ Viz tamtéž, s. 67–68.

¹⁶ Viz Forrest, J. B.: *Defining African Peasant*. *Peasant Studies* 9 (4), 1982, s. 242–249. Viz též Hyden, G.: *Beyond Ujamaa in Tanzania: Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry*. Heinemann, London 1980.

¹⁷ Viz Bratton, M., Walle, N. de: cit. dílo, s. 129–130.

¹⁸ Viz tamtéž, s. 139–149.

¹⁹ V letech 1965–1985 dosahovala Botswana jednoho z největších ekonomických růstů na světě. Po celou dobu měla liberální demokratický režim, který organizoval pravidelné a relativně spravedlivé legislativní i prezidentské volby. Její Ústava zaručuje občanům země občanská práva, včetně práva na politickou organizovanou aktivitu. Viz Stedman, S. J.: *Democrats and Bureaucrats*. *Journal of Democracy*. Vol 2 (3), December 1991, s. 111.